

ВИЯВЛЕННЯ Й УСУНЕННЯ ПРОБЛЕМ МОНОПОЛІЗАЦІЇ КАПІТАЛУ

Доведено, що процес монополізації капіталу має як позитивні так і негативні наслідки. Проаналізовано три важливі аспекти монополії у промисловості, профспілках і державі. Визначені основні кроки, що мають перешкоджати процесу монополізації капіталів та бути зафіксовані у соціально-економічній політиці, податковому та антимонопольному законодавстві, підсиленні соціальної відповідальності та розвитку монополії знань. Розглянута послідовність рішень в обмеженні монополізації дозволить створити максимально сприятливі умови для розвитку інноваційної економіки.

Ключові слова: капітал, монополізація, державна економічна політика, соціальна відповідальність.

Постановка проблеми. Монополія - це ексклюзивне володіння чи контроль за постачанням товарів, продуктів; певним середовищем обслуговування [1, с. 924]; процес, що характеризує зв'язок з розвитком продуктивних сил, техніко-економічних відносин та з економічною власністю [2, с. 479–481]. Монополія дозволяє зосереджувати на підприємствах найбільш досвідчену та кваліфіковану робочу силу, що здатна до постійної перекваліфікації; передову наукомістку техніку і технологію; прогресивні форми і методи організації виробництва і праці; наукові лабораторії, патенти, ліцензії, ноу-хау, інформаційні технології і т.п.

До особливостей сучасної монополізації відносяться транснаціональна централізація капіталу, що проводяться, як правило, на рівні держави, у промисловій та фінансово-кредитній сфері.

Процес монополізації має як позитивні, так і негативні аспекти. І реальність, наразі, така, що негативні наслідки переважають позитивні, а саме із монополією у сучасній економічній діяльності пов'язано дві категорії проблем:

по-перше, наявність монополії означає обмеження взаємообміну, в наслідок скорочення кількості альтернатив;

а, по-друге, - актуалізується питання щодо соціальної відповідальності монополіста [3, с. 125], тобто він має користуватися владою не тільки в особистих інтересах, а для й суспільно корисних цілей.

Наразі, розв'язання цих проблем здійснюється чисто технічно, не застосовуючи певні знання чи компетенції. І це досить явно спостерігається в українській

економіці, де більшість законів затверджується для успішного функціонування великого (монопольного) капіталу. Прикладом тому – є Податковий Кодекс і розвиток нафтогазового ринку України (де монополістом виступає Naftogaz Group, що контролює 82% газової продукції [4, с. 18]), що диктує ціни на газ і нафту в Україні, навіть, на комунальні послуги, що надаються населенню. Звідси, досить доречно навести приклад опитування населення України щодо думки на предмет розвитку країни у правильному чи хибному напрямку [5, с. 24]: 73,7 відсотка опитаних вказали на негативний напрям розвитку країни, а серед хиб – 25,3% опитаних назвали саме зростання цін на комунальні послуги. Такий стан речей не може не впливати на якість життя населення, у тому числі його соціального обслуговування та збідніння населення, про яке говорить 32 % опитаних, і ця найбільш болюча для країни проблема, займає другу позицію серед опитаних, а на першій, з показником 39%,- знаходиться рівень безробіття, що не в останню чергу залежить від рівня монополізації країни.

Тому виникає необхідність дослідити ті масштаби монополізації капіталу, які слід дотримуватись у державі чи регіоні, щоб мати уявлення про ті наслідки, які вона може нанести соціально-економічному розвитку суспільства.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Сьогодні в українській науці не існує однастайності щодо визначення поняття «монополія», під якою розуміють принципово різні підходи [6, с. 128; 7; 8]: стан товарного ринку, окреме підприємство чи його частину, власне монопольне

«ядро», окрему галузь, певну сферу виробництва товарів і послуг, ситуацію на ринку і тому подібне.

Монополія у сучасному розумінні означає такий стан у економіці, коли конкретна особа або підприємство мають достатній контроль над певним товаром чи послугою, аби значною мірою диктувати умови, на яких інші особи матимуть до них доступ [3, с. 124]. У такому аспекті розгляду «монополії» вона наближається до визначення «конкуренції», бо обидва ці поняття пов'язанні з елементом суперництва. А значить й коріння проблем монополії слід шукати у взаємозв'язках і паралелях з конкуренцією.

Тому метою даної статті є виявлення проблем монополізації капіталу в Україні та усунення подібних явищ в економіці, як тих, що перешкоджають свободі функціонування бізнес-підприємництва та розвитку соціальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Монополія включає три важливі аспекти, що заслуговують на окремий розгляд: монополія у промисловості профспілках і державна [3, с. 125 - 133]:

1. Галузева монополія має досить невелику питому вагу, навіть за вимірами розвитку економіки США. Так тут нараховується близько 4 млн окремо діючих підприємств, щороку з'являється близько 4 тис нових і трохи менша кількість щороку закривається; майже п'ята частина працездатного населення є самозайнятою. І в кожній галузі поряд існують і гіганти, і малі підприємства [3, с. 133]. Тому, посилаючись на досвід американських вчених, які ще 1949-1951 роках зробили спробу класифікувати галузі економіки на монополізовані, реально конкурентні і ті, що перебувають під наглядом держави, можна стверджувати, що чверть економіки – перебуває під наглядом держави, а із решти трьох чвертей лише 15 % можна розглядати як монополізовані, а 85 % - можна вважати конкурентними. І за останні півстоліття спостерігається переважно тенденція до зростання того сектора економіки, що знаходиться під наглядом держави, а зростання монополізації – навіть зменшилось [3, с. 126 - 128]. Тому сучасне переоцінення масштабів галузевої монополізації переважно викликане збільшенням конкуренції завдяки прогресу техніки і прискоренню технічних змін.

2. Аналогічно існує подібна переоцінка монополізації у профспілках. Наразі проф-

спілки об'єднують близько чверті працездатного населення [3, с. 128], що істотно перебільшує їх роль у встановленні ставок заробітної плати, а навпаки діяльність багатьох профспілок є неефективною, а за останні 30 років у більшості країн світу відстежується зниження їх активної діяльності [9, с. 220]. Навіть могутні профспілки впливають на структуру заробітної плати лише обмежено, що вплинуло на доходи та нерівність у багатьох країнах.

3. Державна монополія – все те, що підтримується сьогодні державою Уряд стає, по суті єдиним закупником продукції багатьох підприємств, і цілих галузей, що загрожує збереженню вільного суспільства [3, с. 130].

Основними джерелами монополії виступають [3, с. 133]: технічні міркування, пряма чи непряма державна підтримка і приватні змови.

А. Необхідність у технічному міркуванні виникає тоді, коли через технічні обставини виникає необхідність та існує більша рентабельність щодо функціонування одного бізнес-підприємства, або бізнес структури. Сфери в яких монополію роблять технічні міркування є досить обмеженими [3, с. 133, 134].

Б. Найголовнішим джерелом монополістичної влади була і є завжди державна пряма і непряма підтримка [3, с. 134 – 136]. Найкращим прикладом цьому служить податкове і митне законодавство, а також законодавство про трудові конфлікти. До речі, в розповсюдженні профспілкової монополії не останню роль відіграє теж державна підтримка, а саме те, що профспілкові комітети мають особливі імунітети, обмежену відповідальність та до них застосовуються інші вимоги у порівнянні з виробничими структурами, що дає їм можливість досягати згоди і, навіть, зговору зі владою.

В. Приватні змови, як правило, створюються постійно, проте є нестабільними та недовготривалими, якщо їм не вдається опертися на державну підтримку [3, с. 136]. Тому основну роль за таких обставин має відігравати антимонопольне законодавство, яке має перешкоджати будь-яким зговорам за рахунок судового переслідування, спираючись на положення цивільного та міжнародного права.

Щодо соціальної відповідальності монопольного капіталу, то тут краще навести

слова Адама Сміта про те, що переслідуючи власний інтерес, людина часто сприяє інтересам суспільства [10]. Звідси суспільству не завжди гірше від того, що ця мета не входила до намірів монополіста, бо майже не знайдеш людини, яка б, взявшись торгувати заради суспільного блага, приносить багато такої користі. Звідси така доктрина є досить «підривною» [3, с. 139] і дискусійною, хоча не можна заперечувати й той факт, що бізнесмени є соціально відповідальними, особливо до одержання прибутків своїми акціонерами. А якщо ще й вони попадають до влади – то намагаються суспільного ухвалення свого приватного інтересу. Є беззаперечним і аргумент, який покладає на підприємців і профспілкових діячів саме обов'язок щодо зниження цін та збільшення доходів (грошової маси). Проте і цей факт є досить спірним, бо він є прикладом того, що може бути залагоджено у конкурентній боротьбі.

Останній час знаходить своє застосування особливий вид монополії – монополія знань [11], що дозволяє розглядати знання як особливий вид товару і, як капітал, що сприяє отриманню монопольного становища на ринку. Знання мають низку специфічних рис, що дозволяють їм стати необмеженим ресурсом, що можна якісно поліпшувати не зважаючи будь-які обмеження [11]:

а) знання мають можливість властивість безмежно розповсюджуватись і є унікальними для кожного окремого індивіда;

б) цінність знань обумовлена їхньою необхідністю для кожного окремого індивіда (потенційного працівника) і є суб'єктивною його характеристикою;

в) знання мають довгостроковий характер здатні до самозростання, що повністю відрізняє їх від інших чинників виробництва.

г) невичерпність та кумулятивність знань дозволяє збільшити їх обсяг по мірі необхідності самого процесу виробництва чи індивідуального застосування.

Монополія знань пов'язана з індивідуальними здібностями носія, так і зі спеціальними (законодавчо зафіксованими) вимогами, що надійно охороняють знання від витоку та необхідністю посилення на вихідне джерело знань.

Наразі, розвиток інформаційних та комунікаційних технологій, залежність науки від науково-технічного прогресу всіх сфер громадського життя призвели до значного збільшення швидкості відновлення соціаль-

но значущих знань і навичок. Це надає можливість розробити, освоїти нові знання та безпосередньо їх реалізувати в процесі виробництва, здійснювати контроль над результатами інтелектуальної праці й отримувати додаткову ренту від створених подібних продуктів.

Необхідно зазначити тісний взаємозв'язок між монополією на знання та часом. Якщо спочатку знання стають джерелом конкурентних переваг та дозволяють здійснити перерозподіл та приріст капіталу, то з часом знання автоматично перетворюються в суспільне благо, стають доступними всім. У цьому контексті слід звернути увагу на чотири домінуючі принципи, що пов'язані з монополією знань [11]:

раціональність поведінки, основою якої є припущення про природну властивість людей до раціональності, згідно з якою кожен індивід прагне до збільшення власних матеріальних можливостей;

безперервність освіти, що становить процес самовідновлення та подальше зростання досвіду в процесі навчання,

транзитивність та комунікативність, що є змістовним контекстом переносу досвіду й обміну інформацією.

Саме монополія на знання надає можливості встановити монопольно високі ціни на продукти своєї праці та породжує соціальну несправедливість, що виражається, перш за все, в можливостях придбання нових знань. Проте монополія на знання – це єдиний вид монополії у світі, що визначається та заохочується як на національному, так і на міжнародному рівнях, сприяє створенню максимально сприятливих умов для розвитку інтелектуальної еліти в країні, надає можливості для розвитку інноваційної економіки.

Слід вести мову і про те, що кожному монополію знань необхідно розглядати з двох боків: монополію, що використовує отримання знання та ту, що надає знання. І з цих позицій – виникають потреби працедавців у тих робітниках, що мають знання, отримані у престижних освітніх та професійних закладах. Тому не дивно, що певні пріоритети щодо працевлаштування надаються тим, що навчалися та отримали певні навички у відомих столичних чи іноземних закладах, мають визнання у своїй країні, що відповідають сучасним вимогам монополіста-виробника та суспільства. У такій ситуації

виникає певна соціальна несправедливість щодо орієнтування тільки на якість знань та освітні програми підготовки фахівців саме у таких закладах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведене дослідження підтвердило та довело той факт, що основними кроками, що перешкоджають процесу монополізації капіталів, мають бути:

1) зафіксовані у відповідній державній соціально-економічній політиці, та визначені у антимонопольному законодавстві. І це можуть бути не тільки обмеження дій монополій на ринку у певних відсотках, а й інші соціально відповідальні заходи, що поліпшують благополуччя населення за різними напрямками виробничої, екологічної та профспілкової діяльності;

2) проведені кардинальні реформи у податковому законодавстві. Поки існують податок на дохід фізичних осіб, податок на прибуток підприємств та податок на додану вартість у такому вигляді, як вони є в Україні, – існує безліч хитрощів, щоб ухилитися від них та лазівок, щоб їх не сплачувати.

3) соціально відповідальними, спрямованими на ухід від індивідуального суспільства, сконцентрованого у межах однієї монополії, навіть у рамках одного регіону, де любляються інтереси окремих державних діячів, - до корпоративної відповідальної держави.

4) існування монополії знань є базою для суспільного відтворення та створює можливості для подальшого суспільного просування. Проте не має сенсу створювати монополії знань тільки у головних центрах країни, що зараз намагається робити Міністерство освіти і науки України за всіма рівнями підготовки фахівців, скорочуючи та обмежуючи підготовку спеціалістів за різними освітньо-професійними програмами та напрямками підготовки на периферії. Така соціально-економічна політика держави та Міністерства освіти і науки України приведе ще до більшого занепаду соціального становища у країні, бо тільки озброєні знаннями працівники можуть створювати перешкоди для поширення негативних наслідків діяльності монополій у всіх сферах їх функціонування: виробництві, профспілковій та державній діяльності.

Подальші дослідження будуть спрямовані на пошук кількісних вимірників та ка-

талізаторів поширення чи скорочення деяких аспектів виявлених тенденцій монополії капіталу в Україні з метою поліпшення соціального благополуччя населення.

Література

1. Concise Oxford English Dictionary. Edited by C. Soanes, A. Stevenson. – New York: Oxford University Press, 2009. – 1681 p.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.
3. Фрідман М. Капіталізм і свобода / Мілтон Фрідман, Роуз Фрідман; пер. з англ. Н. Рогачевська. – К.: Наш формат, 2017. – 216 с.
4. Kramar O. The battle for Naftogaz / O. Kramar // The Ukrainian Week. – №1 (119). – January 2018 – P. 18 – 20
5. Holub A. Frustrated and optimistic / Andriy Holub // The Ukrainian Week. – №1 (119). – January 2018 – P. 23 – 25 p.
6. Хоменко Л. М. Соціально-економічні наслідки монополії / Л. М. Хоменко, О. М. Борисенко // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – Випуск 2(49), 2008. – Частина 1. – С. 127 – 132.
7. Берестенко І. І. Проблеми монополізації у сучасному світі / І. І. Берестенко // Управління розвитком. – №19(159), 2013. – С. 50 – 53.
8. Келічавий А. В. Монополія в системі конкурентних відносин / А. В. Келічавий. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ird.gov.ua/sep/sep20161\(117\)/sep20161\(117\)_093_KelichavyuA.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20161(117)/sep20161(117)_093_KelichavyuA.pdf)
9. Макстон Г. У пошуках добробуту. Керування розвитком для зменшення безробіття, нерівності та змін клімату / Грем Макстон, Йорген Рандерс. – Київ: Пабулум, 2017. – 320 с.
10. Smith F. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations / Ed. by E Cannan / London 1930. – P. 421.
11. Шевчук О. А. Монополія знань як основний чинник економічного зростання в умовах розвитку глобалізації / О.А. Шевчук, 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/eu122_62/e122she.pdf

References

1. Concise Oxford English Dictionary (2009). Edited by C. Soanes, A. Stevenson, 1681.
2. *Mochernyi, S.M. (Ed.) & other.* Economic encyclopedia: in three volumes. T.2 (2001). Kyiv: the Publishing center "Academy", 841.
3. *Friedman, Milton & Friedman D. Rose* (2002). Capitalism and Freedom. Chicago, London: The University of Chicago Press, 216.
4. *Kramar, O.* (2018). The battle for Naftogaz. The Ukrainian Week, №1 (119), 18–20.
5. *Holub, A.* (2018). Frustrated and optimistic. The Ukrainian Week, №1 (119), 23–25.
6. *Khomenko, L. M. & Borisenko, O.M.* (2008). The Socio-economic consequences of monopoly. Bulletin KSPU after the name of Mykhajlo Ostrogradskyi, 2(49), Part 1, 127–132.
7. *Berestenko, I.I.* (2013). Problems of monopolization in the modern world. Management of development, №19(159), 50–53.
8. *Kelichavyy, A.* (2016). Monopoly in the system of competitive relationship. Retrieved from [http://ird.gov.ua/sep/sep20161\(117\)/sep20161\(117\)_093_KelichavyyA.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20161(117)/sep20161(117)_093_KelichavyyA.pdf)
9. *Maxton, Graeme & Randers, Jorgen* (2017). Reinventing prosperity. Managing Economic Growth to Reduce Unemployment, Inequality and Climate Change. Kyiv: Pabulum, 320
10. *Smith, F.* (1930). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Ed. by E Cannan. London, 421.
11. *Shevchuk, O.* (2012). A monopoly of knowledge as a main factor of economic growth in the condition of globalization. Retrieved from http://www.ed.ksue.edu.ua/ER/knt/eu122_62/e122she.pdf.

Калинеску Т. В.

Выявление и предотвращение проблем монополизации капитала

Доказано, что процесс монополизации капитала имеет как позитивные, так и негативные последствия. Проанализированы три важных аспекта монополии в промышленности, профсоюзах и государстве. Определены основные шаги, которые должны препятствовать процессу монополизации капитала, должны быть зафиксированы в социально-экономической политике, налоговом законодательстве, способствовать усилению социальной ответственности и развитию монополии знаний. Рассмотренная последовательность решений в ограничении монополизации позволит создать максимально благоприятные условия для развития инновационной экономики.

Ключевые слова: капитал, монополизация, государственная экономическая политика, социальная ответственность

Calinescu T.

Exposure and removal the problems of monopolization the capital

It was-providing, that the process of monopolization process the capital has as positive and also negative consequences. Three important aspects of monopoly were analyzed in industry, trade unions and at state too. Certain basic steps, which must hinder to the process of monopolization the capitals and must be fixed in a socio-economic policy, tax law, strengthening of social responsibility and development of monopoly the knowledge. The considered sequence of decisions in limitation of monopolization will allow assisting creation of maximally favourable terms for development of innovative economy.

Keywords: capital, monopolization, state economic policy, social responsibility.

Рецензент: Вартанова О. В. – доктор економічних наук, професор кафедри «Міжнародні економічні відносини» Київського національного торговельно-економічного університету, м. Київ, Україна.

Reviewer: Vartanova O. – Professor, PhD in Economics, Professor of International economic relations Department Kyev National Trade and Economic University, Kyev, Ukraine.

e-mail: e.vartanova9207@gmail.com

*Статья подана
25.01.2018 г.*

